

Окремі аспекти реалізації права на сім'ю за законодавством України та Польщі

Other realizations aspects in law for family in legislation in Ukraine and Poland

Оксана Калітенко

Ключові слова:

право на сім'ю, шлюб, експрес-шлюб, фактичний шлюб, сепарація, цивільне партнерство.

Key words:

right to family, marriage, express marriage, common-law marriage, separation, civil partnership.

Постановка проблеми. Сім'я з давніх часів є основним природним осередком зростання та розвитку людини. Людині від природи притаманна здатність створювати сімейні союзи і проживати в них. Процес розвитку сім'ї не може мати однозначний, прямолінійний характер. Він прямує по складному шляху й залежить від соціальних змін, від ступеня та ефективності цілеспрямованих дій держави, суспільства, особистості й самої сім'ї. Однак і на сучасному етапі розвитку суспільства сім'я залишається первинним і основним осередком суспільства. Сім'я життєво необхідна не тільки кожній людині, вона так само потрібна суспільству загалом, яке більш гармонійно розвивається, якщо активними й позитивними є його громадяни. Сім'я потрібна й державі, яка буде більш справедливою та сильною, якщо більш свідомими й гуманними будуть її найбільш впливові представники. Усе вищезначене логічно обґрунтовує той факт, що одним із визначальних особистих немайнових прав кожної фізичної особи в законодавстві більшості країн світу визнається право на сім'ю, складовою частиною якого є можливість фізичної особи вільно обирати форму організації свого сімейного життя.

Ураховуючи світовий досвід реформування законодавства та розширення правових форм організації сімейного (шлюбного) життя, сучасні тенденції європейської інтеграції України й пострадянський досвід однієї з найближчих до неї європейських країн – Польщі, варто проаналізувати сучасний рівень розвитку законодавства щодо правових форм організації сімейного (шлюбного) життя в Україні та Польщі, а також окремі перспективи й напрями його реформування на сьогоднішньому етапі розвитку українського суспільства.

Стан дослідження проблеми. Як правило, в сучасних наукових дослідженнях із сімейного та порівняльного права предметом є окремі види сімейних правовідносин і їх законодавче регулювання в Україні та в інших країнах. Однак при цьому порівняльних досліджень сучасних правових форм організації сімейного (шлюбного) життя за законодавством України та Польщі не проводилося.

Мета статті – у межах запропонованого матеріалу проаналізувати чинне сімейне законодавство України й Польщі на предмет визнання сучасних правових форм організації сімейного життя в означених країнах для надання висновку про рівень розвитку законодавства у сфері регулювання та реалізації окремих правомочностей права фізичної особи на сім'ю.

Виклад основного матеріалу. В українському законодавстві право фізичної особи на сім'ю закріплюється фактично двічі – в статті 291 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України й у статті 4 Сімейного кодексу (далі – СК) України. Ураховуючи важливість і значення права на сім'ю для кожної людини, науковці неодноразово пропонували визначення змісту права на сім'ю шляхом переліку повноважень, що належать уповноваженій особі. Так, авторка статті в ранніх наукових дослідженнях пропонувала включати до змісту права людини на сім'ю такі можливості: 1) обирати особу, з якою створюватиметься сім'я; 2) право створювати сім'ю; 3) право визначати організаційні форми сімейного життя; 4) право жити в сім'ї¹.

¹ Калітенко О.М. Особисті відносини подружжя та відносини подружжя стосовно їх майна : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О.М. Калітенко. – Х., 2001. – С. 12.

Авторка СК України та другої книги ЦК України З.В. Ромовська пропонує включати до змісту права на сім'ю такі правомочності: 1) право на створення своєї, нової сім'ї; 2) право на проживання в сім'ї; 3) можливість уживати заходи для збереження сім'ї; 4) право на вибір форми організації свого сімейного життя; 5) право на повагу до свого сімейного життя².

Ю.Ю. Черновалюк до змісту суб'єктивного права фізичної особи на сім'ю пропонує включати такі елементи: 1) можливість створення сім'ї; 2) можливість вільного вибору форми організації свого сімейного життя; 3) можливість вибору осіб, із якими утворюватиметься сім'я; 4) можливість проживати в сім'ї; 5) право на повагу до свого сімейного життя; 6) право на підтримання зв'язків із членами своєї сім'ї; 7) заборона розлучення із сім'єю, всупереч волі особи, крім випадків, установлених у законі, тощо³.

Привертає увагу той факт, що однією з основних правомочностей зазначені науковці одноголосно називають право фізичної особи на вільний вибір форми організації свого сімейного життя.

Багатовікова історія розвитку людства є безспірним доказом того, що з розвитком суспільства обов'язково змінюються умови, способи й форми організації сімейного (шлюбного) життя. Різні правові форми такої організації відомі ще з часів римського приватного права й до сьогодення. Розглянемо сучасні правові форми організації сімейного життя за законодавством України та Польщі.

Сімейні відносини в Польщі регулюються Кодексом про сім'ю та опіку, який був прийнятий 25 лютого 1964 року й набрав чинності з 1 січня 1965 року. Цей Кодекс складається з трьох книг (1 – шлюб, 2 – родина (відносини між батьками та дітьми), 3 – опіка й піклування) і містить 184 статті. Деякі автори зазначають, що він базується на принципі дотримання інтересів дитини, якій потрібно розуміти так, що у формуванні сімейних відносин дитина є найважливішою особою і її інтереси є пріоритетними⁴.

СК України був прийнятий 10 січня 2002 року та набрав чинності з 1 січня 2004 року. Він містить 6 розділів і 287 статей, є принципово новим кодифікованим законодавчим актом, що регулює сімейні відносини на сучасних засадах⁵.

Означений польський Кодекс про сім'ю та опіку закріплює правові форми організації сімейного (шлюбного) життя в сучасній Польщі. Основною правовою формою організації сімейного (шлюбного) життя в Польщі, як і в Україні, є шлюб. Однак при цьому сімейне законодавство Польщі встановлює два види шлюбу: 1) світський – перед головою органу загсу; 2) конфесійний (релігійний) – перед духовною особою. При цьому за юридичною силою обидва шлюби є рівними й повністю визнаються державою. Вибір форми укладення шлюбу повністю залежить від волевиявлення нареченого та нареченої.

Звертає на себе увагу той факт, що після складення актового запису про укладення шлюбу можуть мати місце два незалежних один від одного шлюби: 1) канонічний шлюб, що відповідає канонічному праву цієї церкви; 2) цивільний шлюб, що відповідає польському праву. Надалі розірвання шлюбу, визнання його недійсним у польському суді не впливає на дійсність церковного шлюбу й навпаки. Ні польські суди, ні відділки загсу не повідомляють церкву про припинення шлюбу й, навпаки, церква не повідомляє державні органи про будь-які зміни у шлюбі.

За СК України, основною сучасною правовою формою організації сімейного (шлюбного) життя є виключно шлюб, що в установленому законом порядку зареєстрований органом державної реєстрації актів цивільного стану, як правило, через один місяць від дня подачі відповідної заяви до органу державної реєстрації актів цивільного стану. Релігійна форма укладення шлюбу не тягне виникнення в чоловіка й жінки прав та обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення органів державної реєстрації актів цивільного стану. Тобто релігійний обряд шлюбу – то вже суто історичне явище.

З метою апробації європейських стандартів у сфері державної реєстрації актів цивільного стану, спрямованих на створення сприятливих умов для отримання фізичними особами адміністративних послуг у

² Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / З.В. Ромовська. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – С. 23–25.

³ Черновалюк Ю.Ю. Реалізація права на сім'ю шляхом створення дитячих будинків сімейного типу : [монографія] / Ю.Ю. Черновалюк. – Запоріжжя : Просвіта, 2011. – С. 45.

⁴ Федорчук П. История развития семейного права Польши в XX веке / П. Федорчук // Семейное и жилищное право. – 2006. – № 2. – С. 17.

⁵ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року // ВВРУ. – 2003. – № 21–22. – Ст. 135.

зазначеній сфері, та забезпечення реалізації гарантованого державою права на шлюб, зокрема, для учасників антитерористичної операції та внутрішньо переміщених осіб Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про запровадження реалізації пілотного проекту щодо державної реєстрації» від 13.07.2016 № 502-р і Наказом Міністерства юстиції України «Про реалізацію пілотного проекту щодо державної реєстрації шлюбу» від 22.07.2016 № 2247/5 в Україні запроваджено пілотний проект щодо державної реєстрації шлюбу в скорочені строки за обраним заявниками місцем у м. Києві, Львові, Одесі, Херсоні, Маріуполі та Сєвєродонецьку.

Означене нововведення викликало широке обговорення громадськості як у друкованих засобах масової інформації, так і в просторі Інтернету. При цьому одностайності в поглядах на це нововведення немає. Є як прихильники, так і противники експрес-шлюбів, однак беззаперечним можна вважати той факт, що введення конструкції експрес-шлюбів є першим кроком для злому стереотипів та усталених традицій у регулюванні сімейних відносин. Спостерігається тенденція поширення диспозитивності на регулювання відносин у сім'ї. Видається, що з часом питання організаційних моментів реєстрації шлюбу взагалі втрачатимуть своє значення, як, можливо, і реєстрація шлюбу загалом. Так, майже 100 років тому в науковій літературі зазначалося, що реєстрація шлюбу – це пережиток часу. Із часом вона, звісно, зникне, але зараз (1926 рік – прим. автора) вона зберігається переважно як засіб боротьби із церковним шлюбом⁶. Про це говорили не тільки вітчизняні цивілісти, а й закордонні дослідники. Так, французький науковець Альфред Наке в роботі «К свободному союзу» (1908 р.), розділяючи точку зору радянських цивілістів, зазначав, що в комуністичному суспільстві люди не будуть потребувати, щоб суспільство втручалося в союз статей, навіть у вигляді простої реєстрації шлюбу⁷.

Ураховуючи вищеозначене, можна зробити попередній висновок про розвиток сучасних тенденцій в українському сімейному законодавстві, які спрямовані на відхилення від жорстких рамок утручання держави в процес реалізації права фізичної особи на вибір форми організації сімейного життя, зокрема в питаннях реєстрації шлюбу.

Умови укладення шлюбу та перешкоди для його укладення в Польщі в більшості своїй є аналогічними з умовами та перешкодами, що передбачені СК України. Є лише невеликі розбіжності. Так, наприклад, шлюбний вік для чоловіка й жінки в Польщі, як і в Україні, встановлюється у 18 років. При цьому суд може зменшити шлюбний вік до 16 років, але виключно для жінки. Зменшення шлюбного віку для чоловіка сімейне законодавство Польщі не передбачає. Можливо, це свідчить про дискримінацію чоловіків у шлюбних взаєминах. На відміну від польського законодавства, сімейне законодавство України передбачає можливість зменшення шлюбного віку в судовому порядку і для чоловіка, і для жінки.

Цікавим також видається той факт, що шлюб у Польщі може бути укладений не тільки особисто, а й через уповноважену особу, якщо на це є дозвіл суду. При цьому повноваження, надані для укладення шлюбу, підлягають нотаріальному посвідченню. В Україні ж законодавець не передбачає можливість укладення шлюбу через представника. Наречені зобов'язані особисто бути присутніми під час укладання шлюбу.

Ще однією з правових форм організації сімейного (шлюбного) життя в Польщі є сепарація – окреме проживання подружжя без ведення спільного господарства. Цей інститут був уведений у 1999 році й залишається актуальним і понині. Сепарація встановлюється судом за заявою одного або обох із подружжя. За правовими наслідками цей інститут дуже схожий із розірванням шлюбу, однак у разі встановлення сепарації не дозволяється укладення нового шлюбу та отримання дошлюбного прізвища. Відновлення шлюбних стосунків відбувається шляхом подання заяви до суду.

Аналогічний інститут передбачається й сімейним законодавством України (статті 119–120 СК України). Однак, на відміну від польського законодавства, відновлення шлюбних взаємин після сепарації можливе не тільки в судовому порядку, а й за волевиявленням подружжя, якщо вони добровільно відновлюють свій шлюб.

Крім зареєстрованого шлюбу, сімейне законодавство України визнає ще одну правову форму організації сімейного (шлюбного) життя – фактичний шлюб, тобто проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу. За правовими наслідками фактичний шлюб багато в чому схожий на зареєстрований шлюб, хоча й має деякі відмінності. Останнім часом така правова форма організації сімейного життя набу-

⁶ Бранденбургский Я.Н. Брак и его правовые последствия / Я.Н. Бранденбургский. – М., 1926. – С. 6.

⁷ Полянский П.П. Развитие понятия брака в истории советского семейного права / П.П. Полянский // Вестник Московского университета. Серия 11 «Право». – 1998. – № 2. – С. 23.

ває все більшої популярності як серед молоді, так і серед старшого покоління. Саме тому своєчасне регулювання законодавця й належне регулювання цих відносин варто вважати прогресивним і перспективним.

На відміну від українського законодавства, сімейне законодавство Польщі не передбачає таку правову форму організації сімейного (шлюбного) життя, як фактичний шлюб, тобто проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу в органах загсу або в церкві, тим самим обмежує можливість встановлення правових гарантій прав та обов'язків фактичного подружжя.

На окрему увагу заслуговує також найбільш сучасна правова форма організації сімейного (шлюбного) життя, яка поширюється й у європейських країнах, – цивільне партнерство. Вікіпедія визначає цивільне партнерство як визнаний державою соціальний інститут, у якому можуть бути узаконені взаємини двох людей, які не бажають або не мають можливості зареєструвати шлюб у встановленому державою порядку⁸.

Стосовно цієї правової форми організації сімейного (шлюбного) життя законодавство Польщі та України знаходяться приблизно в однаковому стані. Більшість проблем, пов'язаних із впровадженням цієї правової форми в законодавство цих країн, пов'язані з пострадянським менталітетом громадян обох країн і частково з їхніми релігійними поглядами.

У Польщі законопроект про цивільне партнерство вже розроблений і навіть проходив голосування в Сеймі, однак більшість депутатів Сейму не підтримали його введення. При цьому розробники та прихильники цього законопроекту не відмовляються від його просування. У цьому аспекті заслуговує на увагу думка прем'єр-міністра Польщі Дональда Туска, який зазначив, що нинішня правова система Польщі не відбиває ситуацію, у якій люди формують взаємини, що не є шлюбними. Наприклад, гомосексуальні зв'язки, їх можна сприймати або ні з погляду власного уявлення про мораль. Але вони все ж таки є реальністю суспільного життя. Не можна говорити, що їх немає. Не можна вживати болісних аргументів стосовно людей, які відважуються на таке життя. Завданням парламенту – знайти такі юридичні рішення, що зроблять життя цих людей більш гідним.

В Україні законопроект про цивільне партнерство знаходиться лише на стадії розробки. Так, 23 листопада 2015 року було прийнято розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року». Згідно з означеним планом дій, до 2 кварталу 2017 року Уряд зобов'язаний розробити законопроект про легалізацію в Україні зареєстрованого цивільного партнерства для різностатевих і одностатевих пар з урахуванням їхніх майнових і немайнових прав, зокрема володіння та спадкування майна, утримання одного партнера іншим у разі непрацездатності, конституційного права несвідчення проти свого партнера. Однак навіть на цьому етапі в суспільстві спостерігаються протилежні погляди і ставлення до такої ситуації. Українське суспільство, як і польське, дуже важко відходить від ще радянських поглядів на шлюб і сім'ю. Проте світове суспільство вже неодноразово звертало увагу на проблеми порушення прав людини, дискримінації за статевою ознакою тощо. Якби в суспільстві не відверталися від цих взаємин і не замовчували ці взаємини, то давно б зрозуміли, що вони об'єктивно існують і розвиваються. Саме тому їх варто врегулювати, а не залишати в хаотичному стані.

Висновки. Проведений порівняльний аналіз сучасних правових форм організації сімейного (шлюбного) життя в Україні та Польщі дає змогу зробити аргументований висновок, що сьогодні українське законодавство передбачає більш широкий перелік таких правових форм. Так, якщо в Польщі – це шлюб і сепарація, то в Україні – це шлюб (у тому числі експрес-шлюб), сепарація й фактичні шлюбні відносини. При цьому питання про цивільне партнерство не отримало свого остаточного вирішення в обох країнах, що свідчить про обмеження свободи волі та права вибору фізичних осіб щодо правових форм організації свого сімейного життя в цих державах.

⁸ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ru.m.wikipedia.org/wiki/Гражданское_партнерство.

Анотація

У статті проводиться порівняльний правовий аналіз сімейного законодавства України та Польщі з метою визначення сучасних правових форм організації сімейного життя в цих країнах. Унаслідок проведеного дослідження зроблено висновок про більш сучасний рівень розвитку сімейного законодавства України, його диспозитивність і демократичність.

Summary

In article conducted comparative law analysis family legislation in Ukraine and Poland for definition modern legal form organization family live in that country. In result of research concluded about more modern level Development with family legislation in Ukraine, its dispositive and democracy.

Використана література:

1. Хропанюк В.Н. Теория государства и права : [учебное пособие для высших учебных заведений] / В.Н. Хропанюк ; под Калітенко О.М. Особисті відносини подружжя та відносини подружжя стосовно їх майна : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. / О.М. Калітенко. – Х., 2001. – С. 12.
2. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / З.В. Ромовська. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – С. 23–25.
3. Черновалюк Ю.Ю. Реалізація права на сім'ю шляхом створення дитячих будинків сімейного типу : [монографія] / Ю.Ю. Черновалюк. – Запоріжжя : Просвіта, 2011. – С. 45.
4. Федорчук П. История развития семейного права Польши в XX веке / П. Федорчук // Семейное и жилищное право. – 2006. – № 2. – С. 17.
5. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року // ВВРУ. – 2003. – № 21–22. – Ст. 135.
6. Бранденбургский Я.Н. Брак и его правовые последствия / Я.Н. Бранденбургский. – М., 1926. – С. 6.
7. Полянский П.П. Развитие понятия брака в истории советского семейного права / П.П. Полянский // Вестник Московского университета. Серия 11 «Право». – 1998. – № 2. – С. 23.
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ru/m/wikipedia.org/wiki/Гражданское_партнерство.

Оксана Калітенко,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»